

*Lech Pałasz
Akademia Rolnicza w Szczecinie*

Zmiany obszarowe gospodarstw rolnych i ich możliwości produkcyjne w okresie integracji z Unią Europejską

Słowa kluczowe: zmiany obszarowe, możliwości produkcyjne, gospodarstwa rolne, integracja z Unią Europejską

1. Wstęp

Genezą opracowania są przemiany ustrojowe w Polsce po 1989 r. Dotknęły one szczególnie rolnictwa, zwłaszcza państwowego, a transformacja gospodarcza w rolnictwie spowodowała istotne zmiany organizacyjne, społeczne i ekonomiczne gospodarstw rolnych.

Celem głównym pracy jest przedstawienie zmian w powierzchni użytkowania ziemi, stanu potencjału produkcyjnego i wyników produkcyjnych. Zakres zaś artykułu dotyczy struktury obszarowej gospodarstw rolnych, rozdysponowania nieruchomości z zasobu Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa, jak również sprzedaży ziemi cudzoziemcom. Przedstawiono też niektóre czynniki i wyniki produkcyjne.

Metodą zebrania materiału do artykułu były opracowania, głównie Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa oraz Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. Wykorzystano także niektóre aktualne pozycje literatury i wyniki badań własnych.

2. Powierzchnia użytkowania gruntów ogółem

Powierzchnia użytków rolnych w Polsce systematycznie maleje. Zmniejsza się też w innych krajach. Obecnie w Polsce wynosi ok. 0,47 ha na jednego mieszkańca. Natomiast w niektórych krajach Unii Europejskiej kształtuje się na poziomie znacznie niższym. Do 1987 r. w krajach członkowskich Unii Europejskiej obszar

użytków rolnych zmalał o 1/4, tj. o 5,4 mln ha. W okresie 17 lat (1970–1987) z rolniczego użytkowania wyłączono obszar większy, niż stanowią użytki rolne Holandii i Portugalii.

W okresie minionych lat w Polsce różnie kształtowała się polityka rolna w zakresie zagospodarowania gruntów rolnych i kształtowania struktury agrarnej. W okresie wdrażania reformy rolnej lansowano politykę „uśredniania gospodarstw rodzinnych” (lata 1944–1949). Chodziło tu o zwiększenie średniego areału gospodarstw chłopskich w miejsce większych, zwłaszcza podlegających parcelacji.

Drugi okres w polityce rolnej można określić uspołecznieniem rolnictwa rodzinnego (lata 1950–1956). Był to okres kolektywizacji wsi i rolnictwa oraz uprzemysłowienia kraju kosztem rolnictwa. Okres ten nie sprzyjał racjonalnemu wykorzystaniu gruntów rolnych i poprawie struktury obszarowej gospodarstw.

W latach 1957–1980, mając na uwadze specjalizację i zwiększenie skali produkcji, wprowadzono ustawowe zasady kooperacji wewnątrz- i międzysektorowej.

Lata osiemdziesiąte były początkowym okresem tendencji poprawy struktury agrarnej, nienaruszalności własności chłopskiej i stałej poprawy opłacalności produkcji rolnej. Dopiero po 1989 r. wprowadzono pewne mechanizmy gospodarki rynkowej, które formalnie sprzyjały obrotowi nieruchomościami, a przez to poprawie struktury agrarnej.

Materiały ostatniego powszechnego spisu rolnego uwidaczniają, że powierzchnia ogólna sektora prywatnego* w latach 1988–1996 wzrosła z 17 do 19 mln ha (o ponad 2 mln ha). Tymczasem powierzchnia sektora publicznego** w tym czasie zmalała z 4,3 do 1,6 mln ha (o 2,7 mln ha). W ten sposób na koniec 1996 r. sektor prywatny miał 91,2% powierzchni użytków rolnych.

W poszczególnych regionach kraju jest duże zróżnicowanie struktury obszarowej i formy własności gospodarstw. I tak, państwowe gospodarstwa rolne występują głównie na terenie 8 województw: szczecińskiego, gorzowskiego, słupskiego, koszalińskiego, wałbrzyskiego, jeleniogórskiego, zielonogórskiego i olsztyńskiego. Udział sektora publicznego stanowi tu 16–23% powierzchni użytków rolnych. Natomiast gospodarstwa indywidualne w województwach północnych: szczecińskim, elbląskim, koszalińskim, olsztyńskim i suwalskim posiadają średni areał ponad 15 ha, a w województwach południowych: bielskim, katowickim, krakowskim, krośnieńskim, nowosądeckim, rzeszowskim i tarnowskim — poniżej 4 ha (tab. 1).

* Sektor prywatny to gospodarstwa indywidualne, czyli indywidualne gospodarstwa rolne, gospodarstwa spółdzielcze i spółki prywatne.

** Sektor publiczny obejmuje gospodarstwa własności państwowej, czyli Skarbu Państwa i państwowych osób prawnych oraz gospodarstwa komunalne i stanowiące własność mieszaną (spółki z przewagą własności państwowej).

Tabela 1. Powierzchnia ogólna sektora prywatnego i publicznego w latach 1988–1996 [tys. ha]

Wyszczególnienie	1988	1996	Wzrost — spadek
Ogółem	31268	31268	
Sektor prywatny, w tym:	17160	19193	+2033
indywidualne gospodarstwa rolne	15280	16141	+861
Sektor publiczny	4276	1571	-2705
Grunty pozostałe sektora prywatnego i publicznego nie stanowiące gospodarstw rolnych	9832	10504	+672

Źródło: Powszechny spis rolny 1996. Raport wyników GUS, Warszawa 1997.

3. Liczba i struktura obszarowa gospodarstw indywidualnych

W latach 1988–1996 liczba gospodarstw rolnych zmalała o ok. 126 tys. Zmniejszyła się głównie liczba gospodarstw obszarowo średnich, tj. od 2–5 ha (o 85 tys.), 5–7 ha (o 59 tys.), 7–10 ha (o 57 tys.) i 10–15 ha (o 25 tys.). Wzrosła natomiast liczba gospodarstw o powierzchni najmniejszej: 1–2 ha (o 56 tys.) i największej: powyżej 15 ha (o 43 tys.). W zmianie struktury obszarowej gospodarstw rolnych szczególnego pokreślenia wymaga fakt wzrostu udziału gospodarstw większych, powyżej 15 ha (tab. 2). Niejednakowo wzrasta areal użytków rolnych w poszczególnych grupach obszarowych. W najmniejszych obszarowo gospodarstwach (1–2 ha) średnia po-

Tabela 2. Liczba i powierzchnia użytków rolnych gospodarstw indywidualnych wg grup obszarowych w latach 1988–1996

Grupy obszarowe [ha]	Gospodarstwa w roku							
	1988		1996		1988		1996	
	liczba [tys.]	%	liczba [tys.]	%	liczba [tys.]	%	liczba [tys.]	%
Razem	2167,6	100,0	2041,4	100,0	15280	100,0	16141	100,0
1–2	405,8	18,7	462,2	22,60	705	4,6	796	4,9
2–5	753,0	34,7	667,6	32,70	3026	19,8	2607	16,2
5–10	636,5	29,4	520,8	25,50	5247	34,3	4237	26,2
10–15	242,5	11,2	217,2	10,70	3328	21,8	2946	18,2
15–20	129,7*	6,0	89,4	4,40	2974	19,5	1704	10,6
20–50	—		75,3	3,70	—	—	2249	14,0
50–100	—		5,6	0,30	—	—	393	2,4
100–500	—		2,8	0,14	—	—	624	3,9
500–1000	—		0,5	1,02	—	—	363	2,2
1000 i więcej	—		0,1	0,00	—	—	222	1,4

* 15 ha i więcej był najwyższym podziałem grupowania w 1988 r.

Źródło: Powszechny spis rolny 1996. GUS, Warszawa 1997 r.

wierzchnia wzrosła nieznacznie, a w pozostałych silniej, przy czym najwięcej wzrósł areal w grupie gospodarstw 5–10 ha.

W strukturze obszarowej gospodarstw można ogólnie wyróżnić dwa typy. Gospodarstwa o mniejszym areale są w zasadzie typem gospodarstw pracowniczych, w których zasadniczym dochodem jest praca poza nimi w innych działach gospodarki narodowej. Tych gospodarstw jest ok. 0,2 mln, w tym do 2 ha — 69%. Natomiast gospodarstwa większe można nazwać rolniczymi, które dają podstawowe źródło utrzymania.

4. Liczba i struktura obszarowa gospodarstw rolnych ogółem

Gospodarstw rolnych w ogóle (ponad 3 mln) jest znacznie więcej niż gospodarstw indywidualnych (ponad 2 mln), gdyż wśród gospodarstw rolnych jest ponad 1 mln działek do 1 ha. Gospodarstwa w przedziałach obszarowych do 1 i od 1–5 ha stanowią aż 70% ogólnej liczby gospodarstw. W posiadaniu tych gospodarstw znajduje się jednak tylko 20% powierzchni ziemi. Najwięcej (35% ogólnej powierzchni) posiadają gospodarstwa o areale 10–50 ha.

Pozytywnym zjawiskiem jest to, że ostatnio wyraźnie przybyła liczba gospodarstw dużych o powierzchni ogólnej powyżej 100 ha. Gospodarują one na powierzchni 4,2 mln ha, co stanowi 21% ogólnego arealu (tab. 3).

Liczba gospodarstw rolnych systematycznie maleje, a ich średni obszar wzrasta. W 1996 r. średnia powierzchnia wszystkich gospodarstw wynosiła 9,7 ha arealu ogólnego, w tym 9,0 ha użytków rolnych, średnia wielkość gospodarstwa indywidualnego 7,9 ha, w tym 7 ha użytków rolnych.

Tabela 3. Gospodarstwa rolne według grup obszarowych w 1996 r.

Grupy obszarowe	Gospodarstwa			
	liczba	%	powierzchnia ogólna [tys. ha]	%
Do 1 ha	1019729	32,25	500,0	2,5
1–5	1130344	36,86	3415,8	17,2
5–10	521144	17,00	4255,3	21,4
10–50	382622	12,48	7054,2	35,4
50–100	6015	0,20	466,4	2,3
100–300	3210	0,11	655,9	3,3
300–500	1341	0,04	595,2	3,0
500–1000	1370	0,04	1030,9	5,2
Ponad 1000	738	0,02	1936,2	9,7
Razem	3066535	100,00	19910,0	100,00

Źródło: Powszechny spis rolny 1996. GUS, Warszawa 1997 r.

Tymczasem średni areal powierzchni użytków rolnych na 1 gospodarstwo w Unii Europejskiej wynosi 16,5 ha. Największe gospodarstwa w Unii posiada Wielka Brytania — 68,9 ha, Dania — 32,5 ha, a najmniejsze Grecja — 5,3 ha, Włochy — 7,7 ha.

Gospodarstwa rolne w Polsce, chociaż mają niewielki średni areal, to jeszcze składają się z wielu oddzielnych pól (kawałków). Około 16% gospodarstw posiada ziemię uprawną w 1 kawałku, prawie 41% — w 2 i 3, ponad 22% w 4 i 5, a 20% w 6 kawałkach i więcej.

5. Sprzedaż ziemi cudzoziemcom

W Polsce na kupno ziemi* na własność przez cudzoziemców wymagane jest zezwolenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji i zgoda Ministra Obrony Narodowej. W przypadku nabywania nieruchomości rolnej przez cudzoziemców niezbędna jest zgoda Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej.

Analiza sprzedaży ziemi cudzoziemcom wskazuje, że w latach 1990–1997 Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji przesłał Ministrowi Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej do rozpatrzenia 976 wniosków cudzoziemców. Były to wnioski osób fizycznych i prawnych na nabycie 10425,2 ha gruntów. Tymczasem Minister Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej wydał zezwolenie na realizację 239 wniosków (24,5% ogólnej ich liczby). Dotyczyły one powierzchni 647,4 ha (tab. 4).

Tabela 4. Sprzedaż ziemi cudzoziemcom

Rok	Liczba wniosków	Obszar gruntów [ha]	Liczba wydanych zezwoleń	Obszar gruntów rolnych, na których wydano zezwolenie [ha]
1990	30	1316,00	—	—
1991	43	1229,20	2	3,80
1992	84	3076,10	2	6,40
1993	109	790,70	28	122,80
1994	64	641,20	10	53,20
1995	97	1065,30	29	134,90
1996	267	1684,90	63	156,70
1997	284	621,80	105	169,60
Razem	976	10425,20	239	647,40

Źródło: Materiały informacyjne dotyczące rolnictwa i gospodarki żywnościowej. Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, kwiecień 1998 r.

* Ustawa z 24 marca 1920 r. o nabywaniu nieruchomości przez cudzoziemców (DzU nr 54 z 1996 r., poz. 245, zmianą ustawy — DzU nr 45, poz. 198).

Minister Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej nie wyraził zgody na sprzedaż ziemi w 400 przypadkach. Stanowi to 41% proponowanych do zakupu gruntów rolnych o powierzchni 844,1 ha. Pozostałe 337 wniosków (34,5% ogółu) dotyczyło gruntów wyłączonych z produkcji rolniczej z uwagi na plany zagospodarowania przestrzennego gmin. Dlatego nie było można ich sprzedać cudzoziemcom, bo takiej zgody nie mogło wyrazić Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej (tab. 4).

Rok 1997 był szczególny, gdyż cudzoziemcy zgłosili najwięcej wniosków kupna ziemi (284), ale o najmniejszym areale (621,8 ha). Zrealizowano zaś 105 umów na powierzchnię 169,6 ha. Na jeden zrealizowany wniosek przypada zatem 1,6 ha (tab. 4).

Większość zrealizowanych wniosków dotyczyła osób fizycznych (82 wnioski). Były to osoby polskiego pochodzenia, które wyraziły chęć powrotu do kraju lub legitymowały się kartą stałego pobytu. Wśród nich byli także współmałżonkowie obywateli polskich.

Działki kupione przez cudzoziemców najczęściej przeznaczone były pod budowę domów mieszkalnych lub na cele rekreacyjne. Natomiast osoby prawne zamierzały kupione działki przeznaczyć pod specjalistyczną produkcję rolną, budowę zakładów przetwórstwa spożywczego, zakładów przemysłowych itp. (tab. 5).

Uogólniając, można stwierdzić, że wbrew obiegowym opiniom, cudzoziemcy nieczęsto biorą udział w przetargach nieruchomości rolnych. Na przykład z ponad 580 tys. ha sprzedanych w ciągu 6 lat przez Agencję cudzoziemcy zawarli 21 umów i zakupili 360 ha (0,06%). Natomiast spółki polskie z mniejszościowym udziałem zagranicznym zakupiły 18,5 tys. ha (3,4 %), na co zawarły 132 umowy.

Tabela 5. Liczba zezwoleń wydanych cudzoziemcom na zakup nieruchomości, akcji i udziałów 1997 r.

Kraj	Liczba wydanych zezwoleń na zakup nieruchomości rolnych osobom		Liczba wydanych zezwoleń na zakup akcji lub udziałów
	fizycznym	prawnym	
Niemcy	48	6	9
Holandia	5	8	16
Szwecja	5	3	—
Austria	5	—	5
Francja	3	—	6
Włochy	3	—	4
USA	2	2	3
Dania	1	1	3
Inne	10	3	6
Ogółem	82	23	52

Źródło: jak w tabeli 4.

Cudzoziemcy także dzierżawią ziemię. Aktualnie AWRSP wydzierżawiła ogółem ponad 2,9 mln ha ziemi. Na podstawie 225 umów cudzoziemcom wydzierżawiono 103,7 tys. ha. Natomiast spółki z mniejszościowym udziałem zagranicznym wydzierżawiły 96,8 tys. ha na podstawie 238 umów.

Zasady, zwłaszcza sprzedaży nieruchomości rolnych cudzoziemcom, ulegną zmianie po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Powinny wówczas obowiązywać zasady przyjęte w Unii, chociaż w danym kraju mogą być zmodyfikowane.

6. Rolnictwo Polski na tle niektórych krajów Unii Europejskiej

Przed wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej należy rozwiązać wiele ważnych spraw dotyczących polskiego rolnictwa. Podstawowym zadaniem jest restrukturyzacja i modernizacja polskiego rolnictwa oraz jego otoczenia, a także poprawa konkurencyjności (tab. 6). Dla przykładu warto podać, że niektóre kraje Unii, podobnie jak obecnie Polska, miały trudną sytuację w rolnictwie (rys. 1–4). Przez niewiele lat osiągnęły jednak znaczący postęp.

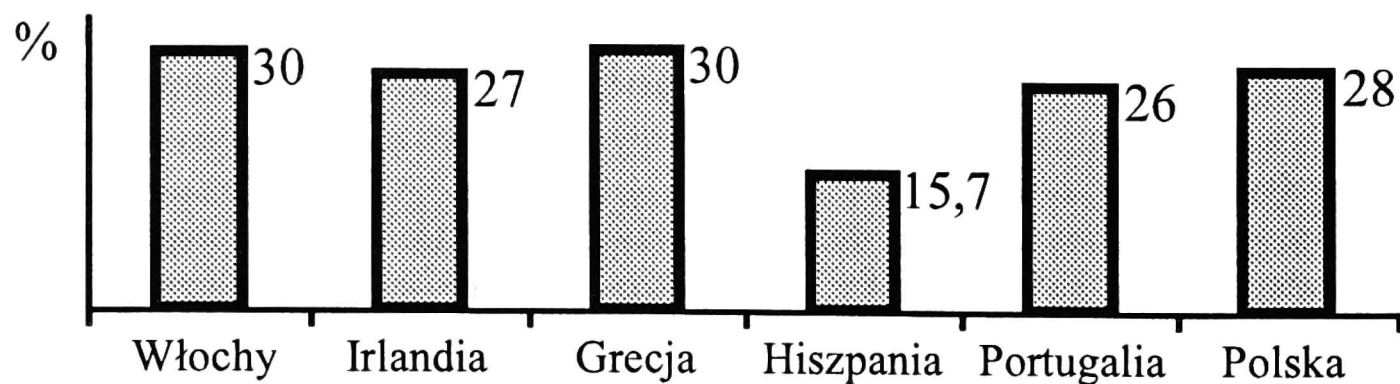
Na przykład, udział zatrudnienia w rolnictwie polskim wynosi prawie 28% ogółem zatrudnionych, a w krajach UE — ok. 5%. W otoczeniu zaś rolnictwa polskiego pracuje tylko 4% zatrudnionych, tymczasem w krajach UE — 17–20%.

Niska jest produkcja roślinna na 1 ha. W Polsce wynosi 33,4 j.zb., a w UE — 66,0. Poziom nawożenia mineralnego w czystym składniku w 1996 r. wynosił 83,6 kg NPK na 1 ha użytków rolnych, w UE — 148 kg. Mleczność krów w naszym kraju

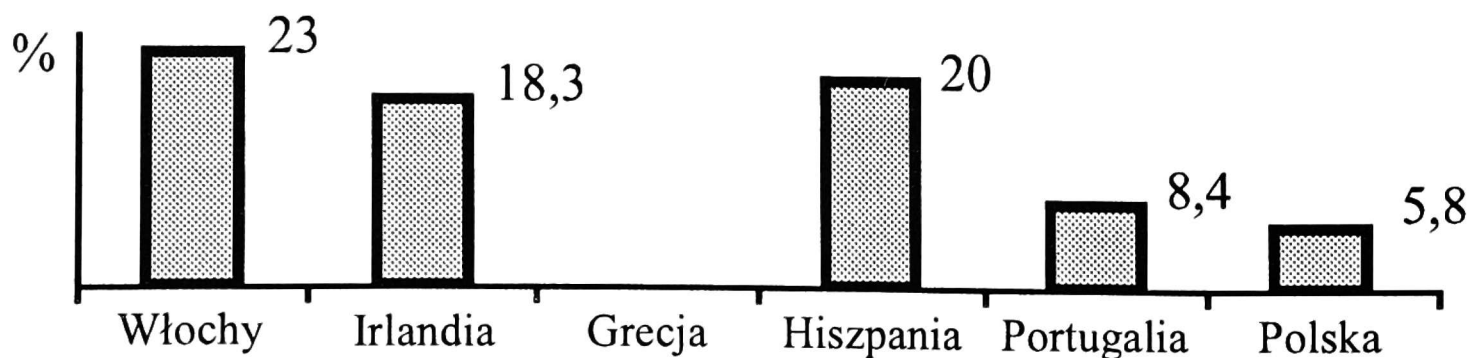
Tabela 6. Rolnictwo polskie na tle niektórych krajów w okresie ich wstępowania do Unii Europejskiej

Wyszczególnienie	Kraj					
	Włochy	Irlandia	Grecja	Hiszpania	Portugalia	Polska
Rok wstąpienia do UE	1957	1973	1980	1983	1983	1996
Udział w PBK [%]	23	18,3	—	20	8,4	5,8
Udział w zatrudnieniu [%]	30	27	30	15,7	26	28
Plony pszenicy [t/ha]	2	3,9	2,5	1,7	—	3,6
Gospodarstwo rolne o pow. 0,5–5,0 ha [%]	85	—	72	—	—	23
Poziom nawożenia [kg NPK/ha]	47	—	60	—	—	83,6
Mleczność krów [tys. l/rok]	—	2,5	—	3,3	2,2	3,3

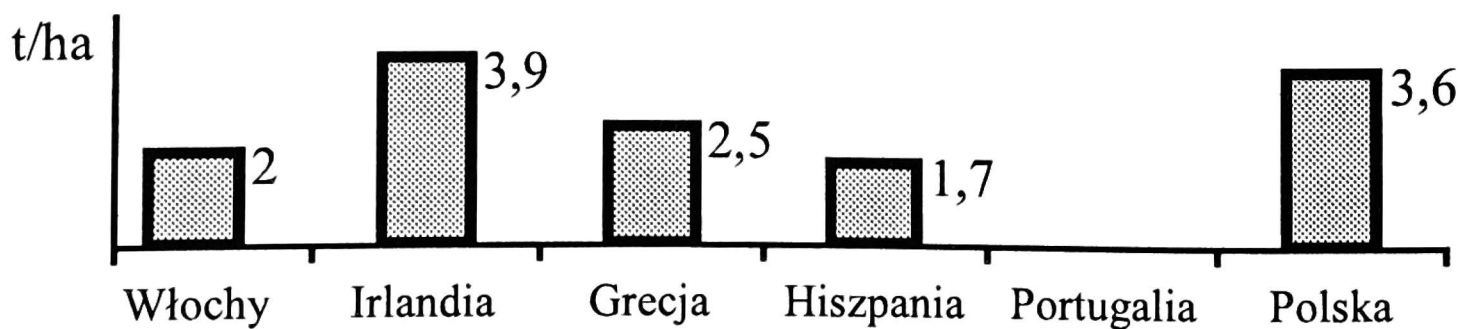
Źródło: jak w tabeli 4.

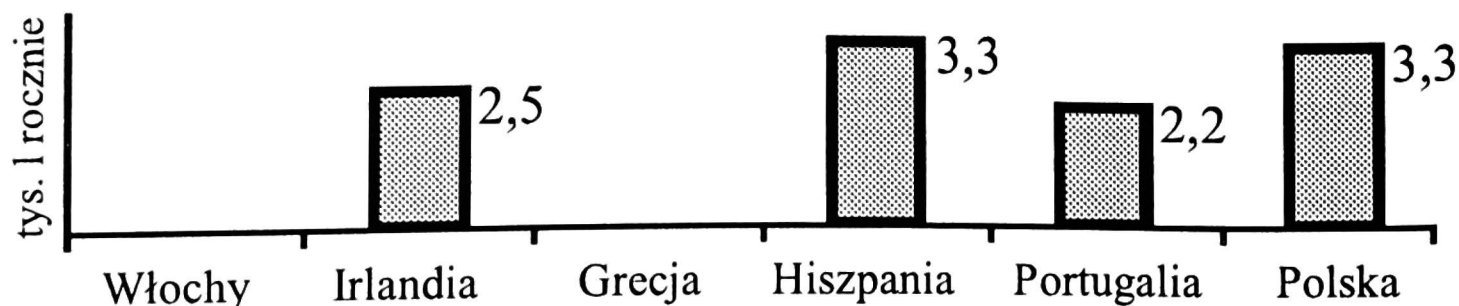
Rysunek 1. Zatrudnieni w rolnictwie w stosunku do ogółu zatrudnionych; źródło jak w tab. 4

Rysunek 2 Udział rolnictwa w PBK; źródło: jak w tab. 4

Rysunek 3. Plony pszenicy; źródło: jak w tab. 4

Rysunek 4. Mleczność krów (dane liczbowe państw z roku przyjęcia do UE); źródło: jak w tab. 4

od lat oscyluje na poziomie 3,3 tys. litrów, natomiast w Danii — 6,5 tys., Holandii — pow. 6,3 tys., a w Niemczech — pow. 5 tys. litrów.

7. Zakończenie

W rządowym programie przygotowania członkostwa Polski do UE sformułowano zadania dotyczące struktury gospodarstw rolnych, zatrudnienia, produkcji dla potrzeb rynku, pomocy dla gospodarstw, grup producenckich, miejsc pracy poza rolnictwem oraz infrastruktury technicznej oraz społecznej. Instrumentami dla realizacji tych celów są czynniki:

- 1) ekonomiczne, np. wspieranie osadnictwa, zakup gruntów rolnych, inwestycje, postępu technicznego i biologicznego, wprowadzanie rachunkowości,
- 2) edukacyjne, np. szkolenie i podwyższanie kwalifikacji,
- 3) o charakterze socjalnym, np. wcześniejsze emerytury, zasiłki.

Literatura

- [1] Materiały informacyjne dotyczące rolnictwa i gospodarki żywnościowej. Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. Warszawa kwiecień 1998.
- [2] Pałasz L. 1998. Znaczenie sprzedaży ziemi w prywatyzacji i restrukturyzacji Zasobu Skarbu Państwa. Agrobiznes w rozwoju zagospodarowania obszarów wiejskich. AR w Szczecinie.
- [3] Problemy integracji rolnictwa. 1996. Unia Europejska — Polska, FAPA, Phare. Biuletyn Informacyjny 2.
- [4] Raport o stanie rolnictwa i gospodarki żywnościowej oraz sytuacji na wsi. Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej. Warszawa 27 listopada 1997.
- [5] Szczurówna A. 1997. Zmiany w strukturze agrarnej w Polsce. Agropremiany. Miesięcznik Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa 10.

Changes in acreage of the farms and their production possibilities during Poland's integration with European Union

Key words: farm acreage changes, production possibilities, Polish farms, UE accession

Summary

Genesis of the paper was a social and economic transformation in Poland after 1989. It was especially acute for Polish agriculture and rural areas. So we tried to present the changes in farms acreage, their production potential and the problem of purchasing agricultural properties by the foreigners. The paper is completed with description of the instruments and tasks for the government policy to improve the structure of farms size according to the requirements of European Union accession.

*Adres do korespondencji:
prof. dr hab. Lech Pałasz
Katedra Polityki Gospodarczej i Rynku
Akademia Rolnicza
ul. Żołnierska 47
72-210 Szczecin*